

DOI: 10.31648/pw.9020

ADAM OLEKSIUK

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1796-8125>

SGH Warsaw School of Economics

ZAPATRYWANIA EKONOMICZNE VÁCLAVA HAVLA W KONTEKŚCIE BEZPIECZEŃSTWA GOSPODARCZEGO I GEOPOLITYCZNEGO EUROPY ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ. CZEŚĆ II

Václav Havel's economic attitudes in the context of economic and geopolitical security in Central and Eastern Europe. Part II

ABSTRACT: The work presents the profile of Václav Havel (1936-2011), a famous Czech writer and playwright, dissident, anti-communist activist, one of the co-authors of Charter 77, the ninth and last president of Czechoslovakia (1989-1992), and the first president of the Czech Republic (1993-2003). This article aims to present the economic views, not of an economist, but of an eminent Czech statesman and a leading representative of Central and Eastern Europe popularized during his tenure as President of the Czech Republic.

KEYWORDS: Václav Havel, economy, transition to a free market, geopolitics, the Czech Republic, Central and Eastern Europe

Istnieją dwa powody, dla których możemy wypaść z pierwszej grupy kandydatów do Unii Europejskiej. Pierwszym jest czeska obojętność i brak przygotowania, drugim – strach samej unii przed nowymi członkami.

Václav Havel

1. Wprowadzenie

W 1993 r. utworzona została Republika Czeska. Po okresie aksamitnej rewolucji Havel zdał sobie sprawę, że pomyślnie ukończenie transformacji gospodarczej jest kluczowym i niezbędnym zadaniem. Ekonomiczną prosperitę Republiki Czeskiej według Havla uzyskać można jedynie dzięki przystąpieniu Czech do Unii Europejskiej.

Celem niniejszej pracy jest przedstawienie sylwetki wybitnego czeskiego męża stanu i jednocześnie czołowego polityka Europy Środkowo-Wschodniej w świetle jego zapatrywań ekonomicznych, które towarzyszyły mu w trakcie sprawowania urzędu prezydenta Republiki Czeskiej.

2. Krótki życiorys Václava Havla w okresie sprawowania urzędu Prezydenta Republiki Czeskiej (1993-2003)¹

26 stycznia 1993 r. Havel został wybrany na pierwszego prezydenta Republiki Czeskiej. 15 i 16 kwietnia 1994 na zamku w Litomyšlu odbyła się pierwsza debata z udziałem prezydentów Węgier, Niemiec, Polski, Austrii i Słowacji. Tematem była Europa Środkowa i jej rola w zjednoczeniu Europy. Spotkania powtarzano co roku w innym kraju uczestniczącym, później do tego grona dołączyli przedstawiciele krajów Europy Wschodniej i Bałkanów. W latach 1993-1998 działania Havla koncentrowały się na wzmacnianiu społeczeństwa obywatelskiego, negocjowaniu przystąpienia Czech i innych krajów Europy Środkowej do Sojuszu Północnoatlantyckiego oraz procesie zjednoczenia Europy. Havel cały czas wspierał budowę rządów prawa, opowiadał się za utworzeniem Senatu, Trybunału Konstytucyjnego, sprzeciwiał się łamaniu praw wszelkich mniejszości, nadmiernemu wpływowi partii i wzrostowi wpływów gospodarczych w polityce. Za swój największy sukces uważał rozwiązanie Układu Warszawskiego, które uutorowało Czechom drogę do NATO i Unii Europejskiej. Był przy tym przekonany, że przynależność do NATO i Unii z pewnością pozytywnie wpłynie na jego kraj, gdyż jak twierdził, „daje nam to podstawowe bezpieczeństwo, które oznacza, że nasz kraj przetrwa znacznie dłużej niż 20 lat, jak pierwsza Republika Czechosłowacji po roku 1918” (Bridge 2009).

Należy wspomnieć, że pierwszy poważny kryzys, który dotknął Czechy, nastąpił w 1997 r., a dzisiaj, jak podkreśla wielu komentatorów, można chwalić prezydenta Havla za to, że jako pierwszy zwracał uwagę na poważne trudności, które później się do niego przyczyniły (Holub 2020). Był pierwszym mężem stanu, który po rozmowach pokojowych odwiedził zbombardowane Sarajewo, Mostar, Jugosławię i Kosowo. 12 marca 1999 r. Czechy wraz z Polską i Węgrami przystąpiły do Sojuszu Północnoatlantyckiego. Havlowi przypisuje się także historyczne rozszerzenie NATO o kolejne siedem państw na szczycie w Pradze w listopadzie 2002 r. 28 stycznia 1998 został wybrany na prezydenta Republiki Czeskiej na drugą kadencję.

2 lutego 2003 r. Václav Havel zakończył swoją drugą kadencję jako prezydent Republiki Czeskiej, równocześnie powrócił do pierwotnego zawodu dramaturga i pisarza. Stał się uznaną na całym świecie i wpływową postacią działającą na rzecz

¹ Źródłami życiorysu Václava Havla wykorzystanymi w niniejszej pracy były: Havel 1990b, 372-386; Kriseová 1991; Žantovský 2015; Knihovna Václava Havla – <https://www.vaclavhavel.cz/>.

praw człowieka i wolności obywatelskich (Hajný 2016). Wzorem prezydentów amerykańskich założył Bibliotekę Havla (Knihovna Václava Havla), która z myślą o opinii publicznej i badaczach gromadzi materiały związane z jego twórczością i działalnością polityczną. W 2007 r. powstała dość chłodno przyjęta przez krytyków sztuka „Odejścia” („Odcházení”), prezentująca portret męża stanu, który nie może znieść utraty funkcji politycznej i statusu społecznego (Havel 2007). 18 grudnia 2011 r. Václav Havel zmarł w Hrádečku.

3. Poglądy ekonomiczne Václava Havla w świetle transformacji gospodarczej i rozszerzenia Unii Europejskiej o Czechy i kraje Europy Środkowo-Wschodniej

Jako prezydent Republiki Czeskiej Havel podkreślał wielokrotnie, że konkurencyjność czeskiej gospodarki zależy przede wszystkim od dobrej edukacji, rozwoju kapitału ludzkiego i jakości siły roboczej. To właśnie te czynniki uważane są dzisiaj za decydujące o pozycji konkurencyjnej każdego kraju w globalnej gospodarce. Havel ubolewał, że główną przewagą komparatywną Republiki Czeskiej jest tania siła robocza. Według niego jasne było, że „na dłuższą metę nie możemy polegać tylko na niskich kosztach pracy. Zawsze bowiem znajdzie się ktoś, kto zaoferuje jeszcze tańszą siłę roboczą – istotny jest więc aspekt jakościowy”. To ważne wyzwanie dla gospodarki narodowej, które może być spełnione jedynie w warunkach reformy edukacji, która stanie się kluczowa dla powodzenia kolejnych pokoleń (Havel 2006; 1995; 1993).

Odnośnie do czeskiej reformy gospodarczej Havel oznajmił:

Rzeczywiście, nasza reforma gospodarcza przebiega stosunkowo pomyślnie. Jak zapewne wiecie, większość gospodarki jest już w rękach prywatnych, inflacja jest pod kontrolą, bezrobocie jest niskie. Podstawowe zmiany systemowe w gospodarce zostały prowadzone w zasadzie pomyślnie [...] dzięki konsensusowi, który istniał w pierwszych miesiącach po upadku komunizmu. To, że te podstawowe zmiany systemowe zostały wprowadzone, nie oznacza, że nie ma przed nami żadnych innych dużych zadań i innych otwartych pytań. [...] Wymienię tylko niektóre takie otwarte tematy. Na przykład, jakie środki systemowe należy zastosować, aby pogodzić interes publiczny z gospodarką rynkową? W jakim stopniu państwo ma oddziaływać na gospodarkę i realizować swoje strategiczne interesy? A jeśli ingerencja państwa ma być widoczna, to jakich środków systemowych powinno ono użyć, aby wpływać na gospodarkę czy stworzyć dla gospodarki przestrzeń, która pozwoliłaby im zadbać o te strategiczne interesy, czy w kwestiach bezpieczeństwa, ekologii, czy czegokolwiek innego. [...] Na koniec wspomnę o temacie, który jest obecnie bardzo dyskusyjny, a mianowicie o kwestii przejrzystości i koncentracji własności prywatnej, takiej

przejrzystości, takiej koncentracji, która nie odbywałaby się kosztem tych milionów drobnych akcjonariuszy, którzy również stali się właścicielami dzięki prywatyzacji kuponowej² (Havel 1995).

Havel konstatuje, że Europa to kontynent, który od dawna „jest kluczem do stabilności świata”. Jak podkreśla, nie można zaprzeczyć arcyważnej roli Europy w utrzymaniu pokoju na świecie. Według byłego prezydenta Republiki Czeskiej „dwa razy w XX wieku Europa stała się epicentrum wojen światowych – po drugiej z nich środkowa i wschodnia część regionu weszła w strefę bloku komunistycznego” (Havel 1994). Tym samym w środku Europy nasiliła się polaryzacja powojennego świata: „drut kolczasty i mur berliński były nie tylko symbolami, ale także rzeczywistością podzielonej Europy” (ibidem). Oczywiście, jak uważa Havel, pomoc gospodarcza mogłaby być znacznie większa, nie tylko w czeskim interesie, lecz także w interesie ogólnym, bo im szybciej rozwiązane zostaną problemy gospodarcze Europy Środkowo-Wschodniej po upadku komunizmu, tym szybciej możemy spodziewać się stabilności politycznej i bezpieczeństwa (Havel 2006; 1994; 1991a). Wymaga to jednak według Havla pewnej „hojności i odwagi” (Havel 1994). Na przykład, jak podkreśla:

Wielokrotnie mieliśmy problemy z protekcyjnymi środkami ograniczającymi nasz eksport. [...] Po upadku imperium sowieckiego załamały się również istniejące sztuczne i kontrolowane rynki bloku sowieckiego w Europie Wschodniej. Wschodzące podmioty prywatne poszukują na świecie nowych rynków i napotykają barierę protekcyjizmu (ibidem).

Dalej natomiast stwierdza:

Nagle to ci, którzy nauczyli nas idei liberalizmu, zamykają się przed nami za różnymi barierami. [...] To wszystko zajmie trochę czasu. Nie wzywam do radykalnej zmiany koncepcji, do szybkiego otwarcia parasola bezpieczeństwa i gospodarki nad tymi, którzy dopiero szukają swojej drogi do gospodarki rynkowej i swojego miejsca w Europie. Zdaję sobie sprawę, że dwubiegunowy światopogląd jest zakorzeniony zarówno na Zachodzie, jak i na Wschodzie, a całkowita zmiana spojrzenia na sprawy europejskie to być może kwestia pokoleń (ibidem).

² Prywatyzacja kuponowa jest jedną z metod prywatyzacji. Po pewnym czasie okazała się nieodpowiednia dla gospodarek transformujących się, dlatego Bank Światowy zaleca dziś inne sposoby prywatyzacji. Metodę prywatyzacji kuponowej stosowano głównie na początku lat 90. XX w. w niektórych krajach Europy Środkowo-Wschodniej przechodzących transformację gospodarczą, takich jak Rosja, Polska i Czechosłowacja (później tylko w Czechach, gdyż Słowacja wycofała się z prywatyzacji kuponowej po podziale Czechosłowacji) (Hristova 2002; Triska | Klaus | Holman et al. 2002; Ellerman 2001).

Havel uważał, że nie grozi regionowi Europy Środkowo-Wschodniej jakikolwiek poważny zwrot w rozwoju gospodarki.

Myślę, że słowiańska wola emancypacyjna jest tylko integralną częścią dzisiejszych wydarzeń historycznych w Europie Środkowej i Wschodniej: lokalne narody miały w swojej najnowszej historii w przeciwieństwie do narodów zachodnioeuropejskich – niewiele możliwości, aby w pełni cieszyć się sobą, cieszyć się własną państwowością jako dopełnieniem swojej oryginalności; Europa Środkowo-Wschodnia była zawsze ujarzmiona przez kogoś. [...] Kraje te jedynie nadrabiają więc tylko swoje historyczne opóźnienie ekonomiczne i trzeba zrobić wszystko, o czym jestem przekonany, aby to nastąpiło, [...] należy jak najszybciej dogonić kraje Zachodu – we własnym interesie dzięki losowi, który wreszcie nam sprzyja (Havel 1991b).

Podstawowe zadania stojące przed tym obszarem, a mianowicie dokończenie transformacji, prywatyzacja przedsiębiorstw, ich restrukturyzacja – lub stworzenie warunków do ich restrukturyzacji – wzrost dochodu narodowego, stabilność waluty, są realizowane przez prawie wszystkie kraje byłego bloku wschodniego. Każde państwo oczywiście stosuje inne narzędzia, ale cele są podobne (Havel 1996).

Znamienne i bardzo aktualne są słowa Havla, które wypowiedział w wywiadzie udzielonemu „Hospodářskim Novinom”:

Są naprawdę obszary, w których moglibyśmy być dalej. Można jednak nadrobić opóźnienia w opracowywaniu lub zmienianiu przepisów [...]. Nie dlatego, że ludzie mają coś konkretnego przeciwko Unii Europejskiej, ale po prostu są przyzwyczajeni do tego, że nie myślą zbyt daleko naprzód, że są przyzwyczajeni do wszystkiego, co dzieje się bez ich wielkiego zaangażowania. Ten komfort ducha nie jest jednak łatwy do skorygowania, po prostu dlatego, że wynika on z pewnych tradycyjnych wzorców zachowań, jakie wykształciły się przez dziesięciolecia, a nawet stulecia. Zwróćmy uwagę, jak krzyczą wszyscy, którzy próbują obudzić współobywateli do głębszej odpowiedzialności: mówi się o nich, że są „elitarni”. Wiemy to doskonale z lat komunizmu: już wtedy każdy, kto potrafił się oprzeć i zachowywać inaczej niż większość, był nazywany elitarnym. Jakby obojętność była normą, a czujność oznaką zarozumiałości. Chętnie śpiewają na koncertach, występują w jakiejś walce byków, stoją w kolejce do takich programów. To nie jest dobre zjawisko. Czy można sobie wyobrazić, że gdyby Churchill, de Gaulle i inni czołowi politycy okresu powojennego w podobny sposób myśleli, prawdopodobnie do dziś nie byłoby zintegrowanej Europy? (Havel 1998).

Głównym oponentem Havla był Václav Klaus (1999; 2021; 2014; Mlejnenek 2021; Jandourek 2021; Martínek 2021). Havel jednak miał własną ścieżkę i specyficzny sposób prowadzenia polityki. Dla niego kluczową kwestią było zapewnienie Czechom bezpieczeństwa ekonomicznego i militarnego (Hajný 2016). Dlatego spuentował swoje poglądy na Fóru Expansion w następujących słowach:

Dla naszych trzech krajów, Polski, Czech i Węgier jest to niezwykle ważne, ponieważ wszystkie trzy kraje po wielu, wielu wiekach istnienia stały się częścią solidnej struktury bezpieczeństwa. Ich bezpieczeństwo stało się częścią bezpieczeństwa całego świata euroatlantyckiego, a to przyczynia się do bezpieczeństwa i stabilności oraz stwarza nam warunki do spokojnego kontynuowania wszystkich nadchodzących procesów transformacji. Jeszcze ważniejsze niż znaczenie, jakie dla naszych trzech krajów ma rozszerzenie NATO, jest jego znaczenie dla Europy i świata. Osobiście postrzegam to jako definitywne przewyciężenie tzw. jałtańskiego podziału Europy, a więc także definitywne przewyciężenie dwubiegunowego podziału świata. Uważam, że wszystko, co było do tej pory, było znaczące, to były przyjacielskie gesty, piękne słowa i różne formy współpracy, ale nie był to akt, który na pewno zerwałby żelazną kurtynę. To daje tylko rozszerzenie NATO o trzy państwa Europy Środkowej. Są wśród Was przedsiębiorcy, dlatego chciałbym podkreślić, że członkostwo w Sojuszu daje bezpieczeństwo także inwestorom zagranicznym w naszym kraju lub w naszych trzech krajach i oczywiście tym, którzy robią z nami interesy (Havel 1999b).

Havel dalej dodaje, „moja trzecia i ostatnia uwaga dotyczy kraju, który Was gości, czyli Czech” (ibidem). Były prezydent wskazuje, że „znajdujemy się w trudnym okresie przebudowy gospodarki rynkowej” (ibidem) – ową zmianę porównuje do antycznych mebli. Rekonstrukcja antycznego mebla zajmuje wiele miesięcy; podobnie gospodarka rynkowa i demokratyczne społeczeństwo, która istniała od dziesięcioleci i stuleci, a teraz jest rekonstruowana po czterdziestoletniej przerwie. Havel podkreśla, że dzieje się to od dziesięciu lat i stwarza sporo problemów.

Prywatyzowaliśmy naszą gospodarkę szybko i początkowo wydawało nam się, że odnieśliśmy ogromny sukces. Za dużo się chwaliśmy, byliśmy zbyt dumni z siebie, a karą za naszą dumę są nasze problemy gospodarcze dzisiaj, kiedy nasza gospodarka przeżywa kryzys. Oczywiście je pokonamy, to tylko kwestia kiedy i jak. Podsumowując, chciałbym podkreślić, że w tym trudnym procesie z zadowoleniem przyjmujemy francuską pomoc, francuskich inwestorów, francuskich partnerów, francuskich handlowców; przyjmujemy nie tylko dlatego, że potrzebujemy pomocy zagranicznej, ale także dlatego, że chcemy zdywersyfikować nasze partnerstwa gospodarcze i utrzymać je w zrównoważony sposób z różnymi krajami europejskimi i krajami na całym świecie (ibidem).

Upadek komunizmu według Havla był niezmiernie istotny dla całego świata, bo oznaczał koniec sztucznego podziału świata. Oczywiście miało to również znaczenie dla Czech, które zyskały mocne zakorzenienie w wymiarze europejskim. Jak dodaje były prezydent, „tu zaczyna się wiele innych rzeczy, co jasno pokazała nam wojna w Kosowie”. Jednocześnie dla Havla najważniejszym sprawdzianem było przede wszystkim stworzenie stabilnej przestrzeni dla członkostwa w Unii Europejskiej. Co ważne, według Havla członkostwo w UE nie jest tylko kwestią samej decyzji politycznej, ale wynika z pracy tysięcy ludzi na jego rzecz (Havel 1999a).

W wywiadzie dla „American Wall Street Journal” Havel odniósł się do swoich licznych obaw w kontekście rozwoju gospodarki i świata w ogóle. Widział pewne zagrożenia np. w tym, co stanie się z zasobami mineralnymi Ziemi za sto czy dwieście lat – miał silne przeświadczenie, że środowisko jest niszczone. Ta ludzka krótkowzroczność jest dość oczywista, jasna i możliwa do udowodnienia (Havel 2000). Istnieją według Havla oczywiście inne aspekty współczesnego rozwoju, które można skrytykować, m.in. pewien rodzaj unifikacji, ujednoczenia sposobu życia, „taki atak na naturalne wspólnoty ludzkie” (ibidem). Posiłkuje się przykładem, jak w czasach komunizmu zlikwidowano wszystkie małe sklepy, „stworzono rodzaj zjednoczonej sieci bezdusznych sklepów, wszystkie o tej samej nazwie” (ibidem). Potem, po prywatyzacji, znowu zaczęły pojawiać się różnorodne sklepy z różnymi napisami i właścicielami, a teraz, jak podkreśla Havel, znowu znika to z życia publicznego.

Poza Pragą budowane są wielkie supermarkety, ale nie są one już, tak jak sklep, skrzyżowaniem kontaktów międzyludzkich (...). Tam ma się kontakt tylko z kamerą, która obserwuje wszystkich w iście orwellowskim stylu. Jest tysiąc rodzajów serów i warzyw na całym świecie, sprowadzonych z Nowej Zelandii lub przywiezionych do Nowej Zelandii z Czech, jest taki rodzaj masła, którego nie wiem, czy to masło, czy to chemia. Zakupy były kiedyś wydarzeniem dla gospodyni domowej; rytuałem, wydarzeniem towarzyskim. Wszystko znika, wszystko się anuluje. Dzięki globalizacji w sferze informacji, w sferze mediów i całej rewolucji informacyjnej, od razu wiemy, co dzieje się w dowolnym miejscu na świecie, wiemy też, gdzie łamane są prawa człowieka lub gdzie ludzie cierpią. W przeciwnym razie moglibyśmy nawet nie wiedzieć. Gdzieś naród głodowałby, a my, to znaczy bogatsi, w ogóle byśmy o tym nie słyszeli. A dzięki tym informacjom szerzy się idea praw człowieka, poczucie sprawiedliwości i informacje o niesprawiedliwości, a to ma ogromne znaczenie, wiem z własnego doświadczenia dysydenckiego, jak tę nierówną walkę wzmacnia fakt, że istnieją niektóre struktury, które można oglądać dzięki tym mediom (ibidem).

Po przystąpieniu do Unii Europejskiej Havel zauważył w swoim wystąpieniu:

Dziś o północy nastąpi jeden z najważniejszych momentów w długiej i dramatycznej historii Czech: po raz pierwszy staną się częścią dużej ponadnarodowej wspólnoty, która nie jest wynikiem wojny i nie opiera się na przemoc, ujarzmieniu wolnej woli narodów europejskich i ich demokratycznych państw. Czasami słyszymy obawy, że wejście do Unii Europejskiej ograniczy naszą suwerenność. Głęboko wierzę i mam nadzieję, że ograniczy to w szczególności suwerenność postkomunistycznych mafiosów, tchórzy gospodarczych, akrobatów finansowych i ich politycznych protektorów, a także wszelkiej maści ideologów udających, że bronią najwyższych narodowych interesów. Wręcz przeciwnie, uważam, że suwerenność wielu innych osób zostanie znacznie wzmocniona przez członkostwo w Unii: staną się oni pewnymi siebie obywatelami Europy, którzy bez ograniczeń wypełnią wzajemnie gwarantowaną wolność i utrwalą wartości takie jak godność ludzka, wyjątkowość i solidarność europejska (Havel 2004b).

Przyjmując doktorat honoris causa Uniwersytetu Warszawskiego, Havel stwierdził:

Ten uniwersytet był ogniskiem buntu przeciwko totalitaryzmowi, przeciwko przemocy, przeciwko kłamstwu. Ale zadaję sobie pytanie: czy dzisiaj, kiedy żyjemy w demokratycznych, wolnych warunkach, jest jeszcze czemu się oprzeć? Czuję, że jest. Liczne poważne zagrożenia i niejasności jej rozwoju, które [...] opisał profesor Bauman, wznoszą się ponad dzisiejszą godną podziwu cywilizację, a które muszą być krytycznie odzwierciedlone bez obsesji, fanatyzmu czy dogmatyzmu z rzeczowo spokojnym podejściem. [...]. Chciałbym, aby oprócz dziesiątek milionów turystów podróżowało po tym świecie jeszcze więcej pielgrzymów (Havel 2004a).

Havel uważał, że region Europy Środkowej i Wschodniej może osiągnąć znaczne korzyści dzięki wykorzystaniu ogromnych ośrodków płynących z Unii Europejskiej. Polityka spójności jest według byłego prezydenta Czech najskuteczniejszym narzędziem rozwoju regionów państw członkowskich (z uwzględnieniem ich specyfiki), a tym samym całej UE. To kolejna wielka szansa dla państw regionu w procesie doganiania bardziej zamożnych krajów Europy i świata (Havel 2006). Brak polityki spójności dla krajów tego obszaru to przede wszystkim znaczące ograniczenie wsparcia dla najsłabiej rozwiniętych. W wywiadzie dla „Hospodářských Novin” Havel przestrzegał:

Należy się poważnie zastanowić, jak dobrze się przygotować i jak najlepiej wykorzystać unijne fundusze. Osobiście uważam, że członkostwo to dla nas wielkie wyzwanie do pogłębiania własnej inicjatywy, zdolności adaptacyjnych, pomysłowości i kreatywności, do myślenia o nowych projektach. Wiadomo, że Unia będzie wspierać tylko to, co jest dobrze przemyślane. Projekty muszą być nie tylko dobre, ale muszą również cieszyć się lokalnym wsparciem, a to wymaga współpracy wielu różnych instytucji i zróżnicowanego kręgu społeczeństwa obywatelskiego. Jest to właściwie rodzaj apelu do ogólnej aktywności samorządów regionalnych, gmin, podmiotów gospodarczych i obywateli. Jasne, na krótką metę można naprawdę kogoś ograniczyć, ale na dłuższą znaczenie naszego wejścia do Unii jest absolutnie niekwestionowane. Wizja jakiegoś odosobnionego skansenu, który nie uczestniczy w procesie europejskim, wydaje mi się kompletnie absurdalna w naszych warunkach i na tle naszej historii. Na dłuższą metę we wszystkich państwach członkowskich, które przystąpiły do Unii jako te słabsze gospodarczo, widoczne są korzyści nie tylko pozagospodarcze, ale także gospodarcze. Cieszę się, że mogę za przykład podać Portugalię, gdzie po wejściu do Unii rozkwitło całe wybrzeże, zbudowano nową infrastrukturę, powstało wiele nowych firm, restauracji i usług związanych z turystyką. Dobrym przykładem jest jednak także Hiszpania, a zwłaszcza Irlandia, gdzie produkt krajowy brutto i ogólny poziom życia znacznie wzrosły w ciągu kilku lat członkostwa w Unii Europejskiej (Havel 2002a).

O Sojuszu Północnoatlantyckim NATO, który według Havla jest gwarantem bezpieczeństwa w Europie Środkowej i Wschodniej, były prezydent Czech mówił już w 1997 r. w wywiadzie dla amerykańskiej telewizji CBC przyznał:

Spodziewałem się i wierzyłem, że Federacja Rosyjska w końcu zaakceptuje rozszerzenie Sojuszu, i od początku sądziłem, że rozszerzenie Sojuszu powinno odbywać się na tle jakiegoś rodzaju umowy z Federacją Rosyjską. To się teraz stało (Havel 1997).

W późniejszych latach dodawał:

Myślę, że sojusz euroatlantycki jest niezwykle silny i raczej się umacnia. Wiąże się to z procesami globalnymi, rozwojem komunikacji i rewolucją informacyjną. W końcu dzisiaj tak naprawdę nie wiesz, kiedy mieszkasz w hotelu w Londynie, czy należy on do Amerykanina, saudyjskiego księcia czy rodowitego mieszkańca Londynu. Świat jest tak z sobą powiązany i spleciony, że nie boję się większych rozłamów między Stanami Zjednoczonymi a Europą. Ameryka została stworzona jako projekcja wielu europejskich ruchów i ideałów. Europa i Ameryka prawdopodobnie zawsze będą bliżej niż którekolwiek z nich do jakiegokolwiek innej części świata. Faktem jest, że Ameryka, bogaty kraj z pewnym młodzieńczym zapałem, dysponuje zasobami, które przyciągają ludzi nie tylko z Europy, ale z całego świata. Uczą się tam, pracują w instytucjach badawczych, znajdują nowe życie. Z drugiej strony Europa ma coś, czego Ameryka nie ma, to znaczy swoje dziedzictwo historyczne i kulturowe, swoje tradycje, zarówno dobre, jak i złe (Havel 2000b).

W wywiadzie dla „Hospodářských Novin” dopowiada:

Marzyliśmy też o bardziej sprawiedliwym porządku międzynarodowym. Koniec dwubiegunowego świata był doskonałą okazją do „uczłowieczenia” ładu międzynarodowego. Zamiast tego jesteśmy dziś świadkami procesu globalizacji gospodarczej, która wymknęła się spod kontroli politycznej i powoduje narastający chaos gospodarczy i dewastację ekologiczną w różnych częściach świata. Upadek komunizmu był okazją do stworzenia bardziej efektywnych globalnych instytucji politycznych opartych na zasadach demokratycznych instytucji, które mogłyby powstrzymać to, co w obecnej formie wydaje się autodestrukcyjne [...]. Jeśli nie chcemy jej ulec, zasady, które pomogły w tworzeniu stabilności i dobrobytu w zachodnich demokracjach, muszą być stosowane również w warunkach globalnych. To znaczy zasady wolności, równości i solidarności. Dla nas, Europejczyków, jest jeszcze jedno konkretne zadanie. Cywilizacja techniczna, która obecnie otacza cały świat, ma swoje początki w Europie, a wszystkie jej cuda i przerażające sprzeczności można interpretować jako konsekwencje pierwotnie europejskiego etosu. Zjednoczona Europa powinna zatem jako pierwsza pokazać dzisiejszemu światu, jak naprawdę i konsekwentnie radzić sobie ze wszystkimi niebezpieczeństwami, zagrożeniami i okropnościami, jakie są na nią narzucane. Takie zadanie – ściśle związane z sukcesem projektu integracji europejskiej – byłoby rzeczywiście autentycznym wypełnieniem

poczucia uniwersalnej odpowiedzialności Europy. Byłaby też znacznie lepszą odpowiedzią na obecne zagrożenia niż częste obarczanie winą za wszystkie problemy dzisiejszego świata Stanów Zjednoczonych (Havel 2004c).

Havel wcale nie jest przekonany, czy gospodarka rozwiąże wszystkie problemy świata. Wskazuje, że niewidzialna ręka potrafi czasem się mylić (Havel 2006). Są takie międzynarodowe zagadnienia, które wymagają według byłego prezydenta Republiki Czeskiej przestrzegania określonych norm moralnych. Według Havla gospodarka rynkowa będzie zatem funkcjonować tylko wtedy, gdy będzie opierała się na jasnie zdefiniowanych zasadach, a owe zasady będą faktycznie przestrzegane (Havel 2006). W przeciwieństwie do ówczesnych ekonomistów Havel przypisywał państwu bardziej fundamentalną rolę. Wiązało się to z faktem, iż uważał się za socjalistę, podkreślał wielokrotnie, że jego serce bije po lewej stronie (Havel 2006; 2002a; 1995; 1993; 1991b).

Tak jak można wykazać, że gospodarka oferuje dobrobyt i dobrobyt w wielu miejscach w określonych kontekstach, tak można mieć wiele dowodów na to, jak współczesna gospodarka niszczy narody, przyrodę itp. Jak wielonarodowe firmy, które tak bardzo cenimy za ich inwestycje zagraniczne, mogą jak najlepiej wykorzystać tanią siłę roboczą, a gdy ta przestanie być tania, przeniosą swoje biznesy gdzie indziej. A co z tymi ludźmi teraz? [...] Najbardziej świątli ekonomiści doskonale zdają sobie sprawę, że sama gospodarka nie jest kluczem do rozwiązania losów świata. Wiadomo, że gospodarka rynkowa działa tylko wtedy, gdy działa na pewnych zasadach. Skąd mają wziąć się owe zasady? Wszakże bazują one na jakichś normach moralnych, na ideach opartych o moralność i przyzwoitym postępowaniu, oraz mają nieekonomiczne pochodzenie (Havel 2000b).

Havel podkreśla, że nie jest prawdą, jakoby Europa Środkowo-Wschodnia odeszła od podstawowych marzeń, które przyświecały krajom tego regionu w 1989 r., „ale wszystko oczywiście jest bardziej skomplikowane i wymaga więcej czasu, niż przypuszczaliśmy”. Są rzeczy, które Havlowi się podobają, ale są i takie, nad którymi ubolewa. I dalej dodaje, że bardzo miłym zaskoczeniem było to, że wielu ludzi wychowanych w czasach komunizmu, kiedy wszystko należało do państwa, stało się przedsiębiorcami gotowymi podejmować ryzyko i pracować na własny rachunek w gospodarce rynkowej. Havel zauważa, podając przykład Czechów, że jego rodacy skorzystali z możliwości stwarzanych przez wolność i demokrację, ale są też tacy, którym żyje się po prostu trudno. Podkreśla jednocześnie, iż znaczna część społeczeństwa jest wciąż zdemoralizowana przez przeszłość (Bridge 2009; Havel 2006): „Będziemy musieli chyba czekać na nowe pokolenie, zanim zmiany dokonają się w pełni”. Dodaje też, że pomimo jego pragnienia, by do transformacji kraju po 1989 r. wprowadzić element moralny, próba stworzenia tego, co określa jako „społeczeństwo obywatelskie”, nie okazała się tak skuteczna, jak się spodziewał.

„Chciałbym, byśmy na tej drodze byli znacznie dalej, niż w tej chwili jesteśmy” (cyt. za: Bridge 2009).

W kwestii traktatu lizbońskiego i kroków na rzecz coraz większej integracji Europy – którym tak zdecydowanie przeciwstawiał się jego następca na fotelu prezydenta, Václav Klaus, Havel uważał, że traktat lizboński jest z pewnością dobry i powinien być ratyfikowany, gdyż to „rezultat wielu lat dyskusji między politycznie zróżnicowanymi narodami i państwami, i teraz, kiedy zbliża się do finału, byłoby wielką szkodą i nonsensem, gdyby miał nie dojść do skutku” (Bridge 2009). Tak więc miał zupełnie inne zdanie w tej kwestii niż jego wieloletni konkurent Klaus.

Warto podkreślić, że Havel miał zawsze dobre kontakty z Amerykanami, m.in. zabrał Billa Clintona na piwo do jednego z najbardziej znanych klubów jazzowych Pragi, Reduty, gdzie były prezydent USA zagrał na saksofonie; był w bliskich stosunkach ze swoją rodaczką i była sekretarz stanu USA Madeleine Albright; bardzo lubił także Hillary Clinton. Miał również dobre relacje z sowieckimi, a potem rosyjskimi przywódcami i martwił się, dokąd zmierzają stosunki z tym niegdyś wielkim mocarstwem. W samych superlatywach mówił o Borysie Jelcynie, który zapytany, co sądzi o wstąpieniu Czech do NATO, powiedział Havlovi, że to jest decyzja samych Czechów – i na prośbę Havla powtórzył to publicznie. Jednocześnie Havel był znacznie ostrożniejszy wobec Władimira Putina, stwierdzając, że „Putin nigdy by czegoś takiego nie powiedział. On uprawia znacznie bardziej wyrafinowaną grę polityczną. Jest dużo bardziej niebezpieczny niż Jelcyn” (ibidem). Lata 90. XX w., kiedy Rosją rządził Jelcyn, a prezydentem Stanów Zjednoczonych był Clinton, to według Havla, prawdopodobnie jedyny okres, w którym świat mógł czuć się bezpiecznie – Europa Środkowo-Wschodnia nareszcie odetchnęła według byłego prezydenta z ulgą. Havel zwraca uwagę, że Zachód powinien oczywiście starać się o partnerskie stosunki z Rosją, ale muszą one być otwarte i szczerze.

Nie możemy uważać Rosjan za przypadek specjalny, jak gdyby byli ułomni i wymagali odmiennego traktowania. Nie wolno nam dla dobra tych stosunków przymykać oczu na pewne rzeczy. Nie możemy rezygnować z praw człowieka w zamian za ropę i gaz (Bridge 2009).

Podkreślając istotność powyższych kwestii makroekonomicznych i implementowanych reform ekonomicznych w Republice Czeskiej, jednocześnie zwraca uwagę, że w cieniu masowej prywatyzacji w sferze gospodarki cały obszar non-profit pozostaje nieuregulowany. Zauważa, że przepisy prawne w tej materii są bardzo ważne i brakuje w tym zakresie dużych postępów. A im szybciej i lepiej rozwinię się prywatny biznes i gospodarka rynkowa, tym ważniejsza będzie budowa sektora non-profit. Jak twierdzi Havel, „to kolejne zadanie przed nami” (Havel 1994).

4. Uwagi końcowe

Mimo że Havel, jak sam często podkreślał, nie był ekonomistą, starał się patrzeć na ekonomię przez pryzmat rozumienia jej przez osoby takie jak on, czyli mniej zaznajomione z tematem. Samą dyscyplinę uważał za „nudną” oraz zbyt wąską, przez co nie sposób w pełni wyjaśnić jej sensu, o czym wspomniał w przedmowie do książki poczytnego czeskiego ekonomisty Tomaša Sedlačka (2017). Havel skupiał się przede wszystkim na aspekcie etycznym ekonomii, w mniejszym zaś stopniu na liczbowym. Zadawał pytania, które bardziej niż w typowe ekonomiczne myślenie, tak charakterystyczne dla zawodowego ekonomisty, wpisywały się w nurt filozoficzny. Sedlaček wspomina Havla jako szefa niesamowitego, niezwykle skromnego, miłego, uważnego i oryginalnego. Podkreśla, że bardzo go lubił i, mimo że Havel był prezydentem, nikt się go nie bał. Marzeniem Havla była nieskorumpowana, niemafijna gospodarka, która służyłaby obywatelom. Jak podkreślał „gospodarka europejska powinna być zaangażowana i dumna ze swoich produktów” (Volf 2011). Walczył z mafijnym kapitalizmem, i uważał, że „państwo jest słabe tam, gdzie powinno być silne, i silne tam, gdzie powinno być słabe”. „Havel nie lubił tępej ekonomizacji życia i świata. Chociaż ekonomia jest nauką społeczną, a nie rachunkowością, problem polega na tym, że zbyt wielu ekonomistów działa jako księgowi. Václav Havel też to przeczuwał (Macháček 2011)”.

Dziedzictwo Václava Havla jest znaczące dla Europy Środkowo-Wschodniej. Był on pionierem rozszerzenia Unii Europejskiej o kraje byłego bloku wschodniego. Sam zresztą przyznawał:

Jak wielokrotnie mówiłem w różnych kontekstach, nie tylko czuję się reprezentantem Czech, ale czuję się swoistym mieszkańcem tej planety, który interesuje się jej globalnymi problemami, myśli o nich, rozmawia o nich z innymi, zapoznaje się z nimi w różnych miejscach świata, szukając wyjścia (Havel 1996).

Havel rozumiał ogromną szansę, jaką Republika Czeska otrzymała dzięki członkostwu w UE. Jednocześnie były prezydent potrafił krytykować wspólnotę – przede wszystkim za jej stosunek do Rosji oraz za przedkładanie interesów gospodarczych nad prawa człowieka. Unia Europejska jest, według niego, zbyt zachowawcza w swoim podejściu do Rosji, która jego zdaniem reprezentuje nowy typ autorytarnego reżimu. Co prawda, jak twierdził, ma ona wiele zewnętrznych oznak demokracji, takich jak wolność słowa, różne partie polityczne czy wolne wybory, jednak jej działania na wielu polach są niedemokratyczne. Według Havla Unia Europejska zanadto podporządkowuje interesom gospodarczym, mniejszą wagę przykładając do kwestii społecznych czy ekologicznych, podczas gdy powinna zdecydowanie aktywniej zajmować się prawami człowieka w kontekście

międzynarodowym (Havel 2008). Były prezydent Czech chwalił natomiast UE za przyjęty pakiet klimatyczny. Uważał bowiem, że sprawy zmian klimatu są niezwykle ważne dla ludzkości i dalszego rozwoju cywilizacji (Havel 2010; 2008).

Bibliografia

- BRIDGE, A. (2009), Where did Vaclav Havel's anti-communist dream take us? In: Daily Telegraph. <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/czechrepublic/6498957/Where-did-Vaclav-Havels-anti-communist-dream-take-us.html> (dostęp: 15.10.2021).
- ELLERMAN, D. (2001), Lessons from Eastern Europe's Voucher Privatization. In: Challenge. 44 (4), 4-37.
- HAJNÝ, J. (2016), Havel by se dožil 80 let, na bývalého prezidenta vzpomíná celý svět. In: <https://www.el5.cz/domaci/havel-by-se-dozil-80-let-na-byvaleho-prezidenta-vzpomina-cely-svet-1323438> (dostęp: 5.11.2021).
- HAVEL, V. (1990), O lidskou identitu. Úvahy, fejetony, protesty, prohlášení a rozhovory z let 1969-1979. Praha.
- HAVEL, V. (1991a), Projev prezidenta ČSFR Václava Havla na konferenci Institutu pro bezpečnostní studie Východ-Západ. In: <https://archive.vaclavhavel-library.org/File/Show/157816> (dostęp: 6.11.2021).
- HAVEL, V. (1991b), Letní přemítání. In: <https://archive.vaclavhavel-library.org/Archive/Detail/1223?q=Letn%C3%AD%20p%C5%99em%C3%ADt%C3%A1n%C3%AD> (dostęp: 18.10.2021).
- HAVEL, V. (1993), Rozhovor prezidenta republiky Václava Havla pro Hospodářské noviny. Strukturální přizpůsobování ekonomiky nebude snadné. In: <https://archive.vaclavhavel-library.org/File/Show/157954> (dostęp: 24.10.2021).
- HAVEL, V. (1994), Text prezidenta republiky Václava Havla pro magazín Evropské unie "Evropa" uveřejněno v české mutaci v č.1/1994. In: <https://archive.vaclavhavel-library.org/Archive/Detail/38596> (dostęp: 21.10.2021).
- HAVEL, V. (1995), Vystoupení prezidenta republiky Václava Havla na kongresu Evropské ekonomické asociace. In: <https://archive.vaclavhavel-library.org/File/Show/158247> (dostęp: 23.10.2021).
- HAVEL, V. (1996), Rozhovor prezidenta České republiky Václava Havla pro týdeník Ekonom v letadle z Velikonočního ostrova do Santiaga de Chile. In: <https://archive.vaclavhavel-library.org/File/Show/158765> (dostęp: 15.11.2021).
- HAVEL, V. (1997), Rozhovor prezidenta republiky Václava Havla pro americkou televizi CBS. In: <https://archive.vaclavhavel-library.org/File/Show/159920> (dostęp: 6.11.2021).
- HAVEL, V. (1998), Rozhovor prezidenta republiky Václava Havla pro Hospodářské noviny: Každý, kdo se chová jinak než ostatní, je nazýván elitářem. In: <https://archive.vaclavhavel-library.org/File/Show/159025> (dostęp: 7.11.2021).
- HAVEL, V. (1999a), Rozhovor prezidenta republiky Václava Havla pro International Herald Tribune. In: <https://archive.vaclavhavel-library.org/File/Show/159708> (dostęp: 10.11.2021).
- HAVEL, V. (1999b), Vystoupení prezidenta republiky Václava Havla na Fóru Expansion: Jaká Evropa a v jakém světě po zavedení eura. In: <https://archive.vaclavhavel-library.org/Archive/Detail/1111> (dostęp: 22.10.2021).
- HAVEL, V. (2000), Rozhovor prezidenta republiky Václava Havla pro americký deník Wall Street Journal při příležitosti 55. výročního zasedání Mezinárodního měnového fondu a Skupiny Světové banky v Praze. In: <https://archive.vaclavhavel-library.org/File/Show/159089> (dostęp: 12.11.2021).

- HAVEL, V. (2002a), Rozhovor prezidenta republiky Václava Havla pro *Hospodářské noviny*: Vstup do Evropské unie se stává výzvou. In: <https://archive.vaclavhavel-library.org/File/Show/158017> (dostup: 15.10.2021).
- HAVEL, V. (2002b), Rozhovor prezidenta republiky Václava Havla pro *Hospodářské noviny*: Evropa s Amerikou si asi vždycky budou blíží než kterýkoliv z těchto světadílů s jinou částí světa. In: <https://archive.vaclavhavel-library.org/File/Show/158811> (dostup: 29.10.2021).
- HAVEL, V. (2004a), Převzetí čestného doktorátu Varšavské University. In: <https://archive.vaclavhavel-library.org/File/Show/157432> (dostup: 12.10.2021).
- HAVEL, V. (2004b), Vstup České republiky do Evropské unie. In: <https://archive.vaclavhavel-library.org/File/Show/157354> (dostup: 12.10.2021).
- HAVEL, V. (2004c), Článek Václava Havla pro *Hospodářské noviny*: Z listopadu se můžeme poučit. In: <https://archive.vaclavhavel-library.org/File/Show/157376> (dostup: 15.10.2021).
- HAVEL, V. (2006), *Prosím, stručně. Rozhovor s Karlem Hvižďalou, poznámky, dokumenty*. Praha.
- HAVEL, V. (2007), *Odcházení*. Praha.
- HAVEL, V. (2008), Vaclav Havel skrytykował, ale i pochwalił Unię Europejską. In: <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Vaclav-Havel-skrytykował-ale-i-pochwalil-Unie-Europejska-1879947.html> (dostup: 18.10.2021).
- HAVEL, V. (2010), Projev Václava Havla na Fóru velvyslanců zelené ekonomiky. In: <https://archive.vaclavhavel-library.org/File/Show/258018> (dostup: 10.10.2021).
- HOLUB, P. (2020), Proč je lepší nepodléhat blbě náladě. In: https://www.irozhlas.cz/komentare/komentar-ekonomika-koronavirus-covid-19-krize-hospodarstvi-pandemie_2012030629_gak (dostup: 8.11.2021).
- HRISTOVA, K. (2002), Czech Voucher Privatization: A Case of Decision Making Under Uncertainty. In: *University Avenue Undergraduate Journal of Economics*. 7 (1), 1-24.
- JANDOUREK, J. (2021), Havel před 30 lety: Tržní ekonomika je pro mne samozřejmá jako vzduch. Vadí mi fanatismus. In: <https://www.forum24.cz/havel-pred-30-lety-trzni-ekonomika-je-pro-mne-samozrejma-jako-vzduch-vadi-mi-fanatismus/> (dostup: 8.11.2021).
- KLAUS, V. (2014), Havel byl vlastně reformní komunist. In: https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/rozhovor-klaus-havel-byl-reformni-komunista.A141031_173934_domaci_wlk (dostup: 23.10.2021).
- KLAUS, V. (2021), Vina Václava Havla. Nekonečně neblahá. Mladí blbnou, nemají zkušenosti. In: <https://www.parlamentnilisty.cz/arena/monitor/Klaus-Vina-Vaclava-Havla-Nekonecne-neblaha-Mladi-blbnou-nemaji-zkusenosti-674761> (dostup: 23.10.2021).
- KLAUS, V. (1999), Třetí cesta a její fatální omyl. In: <https://www.klaus.cz/clanky/2069> (dostup: 27.10.2021).
- KRISEOVÁ, E. (1991), *Václav Havel – životopis*. Praha.
- MACHÁČEK, J. (2011), Havel a hospodářství. In: <https://radiozurnal.rozhlas.cz/jan-machacek-havel-a-hospodarstvi-6317648> (dostup: 5.11.2021).
- MARTÍNEK, J. (2021), Mohlo být něco jinak, ale diktátor jsem nebyl, ani nemohl, bilancuje Klaus 32 let v politice. In: <https://www.novinky.cz/domaci/clanek/mohlo-byt-neco-jinak-ale-diktator-jsem-nebyl-ani-nemohl-bilancuje-klaus-32-let-v-politice-40363787> (dostup: 9.11.2021).
- MLEJENEK, J. Jr. (2021), Triumf nad komunizmem, który zamienił się w nowe więzienie. In: <https://wszystkoconajwazniejsze.pl/josef-mlejnek-jr-triumf-nad-kunizmem-ktory-zamienil-sie-w-nowe-wiezienie/> (dostup: 8.11.2021).
- SEDLÁČEK, T. (2017), *Ekonomie dobra a zla (S předmluvou Václava Havla). Po stopách lidského tázání od Gilgameše po finanční krizi*. Praha.
- TRŠKA, D. | KLAUS, V. | HOLMAN, R. et al. (2002), *Kupónová privatizace. Sborník textů*. Praha.
- VOLF, T. (2011), Havel byl úžasný a všímavý šéf, vzpomíná ekonom Sedláček. In: <https://byznys.hn.cz/cl-54251910-havel-byl-uzasny-a-vsivavy-sef-vzpomina-ekonom-sedlacek> (dostup: 7.11.2021).
- ŽANTOVSKÝ M. (2015), *Havel: a life*. London.